

LUND UNIVERSITY

Kulturmötets konsekvenser. "Slaviseringen" av den skandinaviska keramiktraditionen.

Roslund, Mats

Published in:
Arkeologi och mångkultur. Södertörn Archaeological Studies 4.

2006

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Roslund, M. (2006). Kulturmötets konsekvenser. "Slaviseringen" av den skandinaviska keramiktraditionen. I M. Burström (Red.), *Arkeologi och mångkultur. Södertörn Archaeological Studies 4.* (s. 59-76)

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kulturmötets konsekvenser

”Slaviseringen” av den skandinaviska keramiktraditionen

MATS ROSLUND

Under hela sin levnad hade prinsen Usámah Ibn Munkhid (1095-1188) ett enda mål för ögonen; att kasta ut de korsfarare som tagit över hans Syrien. I sin självbiografi *Itibár* (Erfarenhet) beklagar han sig över splittringen i det muslimska lägret som gjort det möjligt för frankerna att etablera överhöghet i Levanten. Han skriver (Miquel 1988:22):

Om jag ser tillbaka på mitt liv en sista gång så finns det inte en släkting, inte en vän, inte en tjänare som följt mig så länge som frankerna. De fanns där när jag föddes eller nästan: jag var fyra månader gammal när påven av Rom förmådde dessa förbannade varelser att komma hit från andra sidan havet för att återerövra Kristi grav i Jerusalem. Som om vi någonsin hade tagit den ifrån någon...

Usámah hade ett perspektiv som både var politiskt rationellt och kulturellt färgat. I tillbakablick på sitt liv såg han emellertid inte frankerna enbart som onda. Han återkommer i självbiografien till iakttagelser som vi idag skulle kalla socialantropologiska med deltagande observation som metod. I hans ögon betedde sig frankerna ibland utan heder och ära, medan de i andra fall visade exempel på att ta till sig goda seder som egentligen var dem främmande.

Arkeologer är liksom Usámah en del av sin samtid. Dagens världsbilder, och den praktiska tillämpningen av dem inom politiken, påverkar ämnet. Detta gäller särskilt en ”identitetsbyggande” vetenskap som arkeologi. Men ingen naturlag säger att det enbart är politiken som ska styra diskussionen om kulturarvet. En god politik är baserad på en kombination av vision och realitet. Även om det förflutna aldrig upprepar sig kan vi avslöja tankesätt och handlingar som påverkat kulturmöten. Därmed kan vi också använda erfarenheterna i synen på vår egen identitet. Usámah insåg detta när han reflekterade över sitt liv. Han berättar om både individer och grupper som påverkat honom, många gånger över de etniska gränserna. Där

han satt i skymningen i Damaskus förmådde han se tillbaka och förstå frankernas sätt att tänka. Detta reflekterande sätt att förhålla sig till främlingar inspirerar än. Jag ska därför anknyta till dagens dialog genom att sätta in kulturmötets dynamik i ett historiskt perspektiv. Två socialt sett separata grupper från 1000- och 1100-talets Europa står som fallstudier. Normandernas sätt att hantera identitetsförändring och västslaviska gruppers integrering i det östdanska området under samma tid ger spännande utgångspunkter för en diskussion om kulturmötets konsekvenser.

Från avgränsning av kulturer till kulturmötets dynamik

Ord som används i dagens politiska diskussion som assimilering, integration och segregation färgar av sig på tolkningen av arkeologiska källor. Karaktäristiskt för dagens minoritetspolitik är synliggörande och stöd för grupper med annat livsmönster än majoritetskulturen. En sådan tanke finns även i den inomvetenskapliga diskursen då glömda eller medvetet dolda grupper i historien blir synliggjorda. När minoriteter får sina röster hörda uppstår automatiskt en definiering och tilldelning av medel som accentuerar gruppen. I detta ligger också en risk att göra identiteten essentiell och oföränderlig, särskilt då man åberopar historiska argument. Identiteten manifesteras i utvalda särdrag som ofta är förenklade och positiva, exponerade i mångkulturella festivaler som dans, mat och inredningsdetaljer. För att få behålla social status, uppmärksamhet och ekonomiskt stöd är det nödvändigt att understryka kulturella särdrag eftersom det är utifrån dem man definieras.

I detta sociala spel glömmen man att alla identiteter, såväl religiösa, etniska som nationella är konstruktioner. I det positiva systemet av synliggörande gömmer sig en försätsminering. Identiteten som tydliggörs drar samtidigt upp gränser som kan hindra individer att välja vägar bortom den konservativa hållningen. Därför är det viktigt att påpeka att begreppet ”mångkultur” riskerar att förstärka tydligt avgränsade enklaver. Man skapar separata grupper som propert sorteras in i sina fack utan kontakt med grannen. Tanken går till Gordon V Childes intrikata bild av Europa som ett lapptäcke av kulturer. Tryggheten i de tydliga rutorna med namnlappar som ”Aunjetitz”, ”Snörkeramisk kultur” och ”Vinca II” gav modet att greppa den stora mängd information som arkeologin levererade. Samtidigt stelnade historien och dolde vad som skedde i mötet mellan människor. En viktig sida av kulturmötet som både då och nu riskerar att falla bort är själva processen som alla identiteter befinner sig i (Stier 2004:25 f.). I kulturmöten ligger alltid möjlighet till förändring. Synliggörandet får inte leda till att man skapar en fixeringsbild som möter en vart man än riktar blicken. Därför vill jag undvika ordet ”mångkultur” och istället tala om ”kulturmöten”; den förra termen avgränsar och stänger in medan den andra anger möjlighet till förändring för alla inblandade. Utesluter man den möjligheten omvandlas mångkultur till en trång kultur.

Normanderna – medeltidens aristokratiska kameleoner

Utgången av ett möte mellan människor med olika livsmönster var aldrig given. Det finns exempel på folkmord, samexistens och varierat kulturutbyte i samhällen som omskrivs i historiska källor. Kan man då inte hitta generella handlingsmönster?

Är man hänvisad till en fragmenterad anekdotisk historia? För att förstå kulturmötets dynamik är det nödvändigt att arbeta kontextuellt. Handlingsmönster och resultat kan variera kraftigt, till och med om det är samma aktörer vi ställs inför. Under 1000- och 1100-talet utgjorde normandiska aristokrater en viktig politisk maktfaktor i hela Europa (Bartlett 1994:24 ff.). De som bosatt sig i södra Italien under tidigt 1000-tal och i England efter erövringen 1066 kom ur samma sociala miljö. Men självbilden upprätthölls på mycket olika sätt. Medan man i norr assimilerades och ersatte den normandiska identiteten med en engelsk, behöll man den i Italien med vissa mindre inslag av den lokala högkulturen. Hur kan två så olika situationer uppstå fast aktörerna kom från samma "kultur", ibland till och med samma familjer?

De politiskt betingade giftermålen över Kanalen skapade utrymme för Wilhelm Erövraren att hävda sin rätt till den engelska kronan. Maktövertagandet blev snabbt och blodigt. Man skulle kunna tänka sig att det normandiska kulturmönstret skulle sprida sig i kraft av den militära segern. Övertagandet av nya ideal brukar föregås av ett positivt omdöme om den vinnande "givande" parten. Så blev inte fallet i England. Efter en tid av hårda motsättningar och upprepade krigshandlingar övertog normanderna en engelsk identitet (Thomas 2003). Hur kunde detta ske?

Ideologiskt och kulturellt var den engelska identiteten stark och förknippad med ett rike redan i slutet av 900-talet. Kungarna i den södra delen av landet lyckades vidmakthålla en permanent myntning och krävde att alla fria män svor en trohetsed till dem. Kyrkan framhöll engelska helgon i den lokala kulten, vilket förstärkte den ideologiska kopplingen mellan land och kollektiv identitet. Genom sammanmältningen av territorium och kungamakt uppstod en stark enhet som bestod över tid. Efter 1066 kom alltså normanderna att verka i ett land där människor hade ovanligt långt framskriden territoriell medvetenhet. Viktigast för assimileringen var de grupper i samhället som stod mellan bönder och frälse (Thomas 2003:391). Folk i städerna, kyrkans män och människor på mellannivå i det agrara samhället var aktörer som sökte en gemensam social bas med syfte att underlätta samvaron. I dessa mellangrupper sjönk den engelska identiteten in snabbare än i de övriga. Under 1200-talets första hälft var olikheterna mellan de båda folkgrupperna nedtonade till förmån för en territoriell gemenskap. Inte bara normander assimilerades. Redan i slutet av 1000-talet var den skandinaviska identiteten också försvunnen och ersatt med en engelsk.

Normanderna som anlände till södra Italien vid 900-talets slut valde strategiskt en samlevnad med de lombardiska överherrarna, bysantinska *katapaner* och arabiska härskare. Stadsstater som Salerno, Capua, Benevento, Neapel, Amalfi och Gaeta uppträdde kraftfullt med sin starka handelsbaserade ekonomi. Släkter som etablerat sin överhöghet kunde dominera politiken i dessa urbana miljöer. Normanderna bjöds in av dem för att beskydda pilgrimer till havs efter en militär insats mot muslimska pirater år 999 och som legoknektar i den eviga maktkampen. Ryktet om rik ersättning för stridande spred sig till Normandie. Under 1000-talets första hälft anlände flera, däribland män ur familjerna Hauteville och Grandmesnil (Bartlett 1994:28 f.; Brown 2003; Kreutz 1991). Eftersom normanderna kom ur ett enda socialt skikt uppstod ingen integration mellan dem och den agrara befolkningen. Integritetssträvan begränsade sig till giftermål med de lokala magnaternas

döttrar. Robert Guiscard gifte sig till exempel med Sichelgaita, dotter till Gaimar V av Salerno. Trots att normanderna tog till sig bysantinska, arabiska och lombardiska kulturmönster under sin tid i området bevakade de sina rättigheter som etnisk grupp (Brown 2003:192 f.). Man behöll namnskick och donerade till kyrkor i både det nya och det gamla landet. På Sicilien höll man tillbaka kommunala rörelser i städer som Palermo och lokalpolitiskt var alltid normander styrande, starkt kopplade till centralmakten. Den normandiska identiteten verkar ha vidmakthållits fram till 1194, då kejsaren Henrik VI uttraderade många av de gamla släkterna på Sicilien.

Även av betraktare utifrån sågs de som en distinkt grupp. Den bysantinske krönikören Michael Psellos noterade att normanderna var en särskild kontingent krigare runt kejsar Michael VI på 1050-talet (Michael Psellos 1984:192). Enligt honom hade de blå ögon och plockade ögonbryn. I strid anföll de kvickt och impulsivt, men entusiasmen mattades snabbt ut. Psellos betraktelse är intressant, eftersom han bedömde dessa legoknektar före attackerna mot kejsardömets västra front längs den adriatiska kusten. När den bysantinska prinsessan Anna Komnena på 1100-talet skrev om de folkslag som ingick i hennes far Alexios här skilde hon på vörlingar och normander. Detta hade politiska orsaker eftersom grannarna i väster efter slaget vid Dyrrakion 1081 ständigt hotade imperiets gränser. Hon beskriver faderns huvudmotståndare Robert Guiscard som medveten om sitt ursprung och trogen gamla seder (Anna Komnena 1993:198). Vi får inte förledas att tro på en alltigenom konservativ hållning. "Sederna" förändrades givetvis i den nya miljön. Det viktiga med Annas ord är istället den vilja att hålla fast vid normandisk tradition som Robert uttryckte. Oavsett hur de skiftade var den egna uppfattningen att man troget följde samma värderingar som i det avlägsna Normandie viktigt.

Om man ändrade sina kulturmönster skedde detta ofta på en individuell och begränsad nivå, som till exempel mathållning. I den första vågen av korsfarare 1096 fanns Bohemund de Hauteville, son till Robert Guiscard. Med sig hade han ytterligare sju män ur släkten, erfarna av politikens och krigets verklighet. Liksom tidigare normander gjorde han sig till erövrare och placerade sig på tronen i Antiokia. Närvaron i Outremer resulterade i att individer ur denna nordfranska elit tog till sig vissa nya seder. Vårt ögonvittne, den syriske prinsen Usámah, berättar om tillfällena då gemensamma kulturmönster trädde fram. Ett sådant var när prinsens medarbetare blev sänd just till Antiokia. Där blev han inbjuden till en frankisk riddare som länge levt i landet och strukit sitt namn ur de militära rullorna. Eftersom muslimsk sed bjuder att man håller en strikt kost blev han orolig när han såg rätterna (Miquel 1988:63 f.):

Jag tvekade ändå en smula inför dem, men min värd försäkrade mig att han sedan länge själv inte åt frankisk mat. Han hade kvinnliga egyptiska kockar som han förlitade sig fullkomligt på och fläskkött kom över huvud taget aldrig över hans tröskel.

Vi vet inte om det var en man ur Bohemunds armé som mötte Usámahs sändebud. En djupare förståelse för varandra störcdes emellertid av att kontrahenterna stod på var sin sida om den religiösa demarkationslinjen. Bara delar av livsföringen passerade gränsen, mest från muslimsk till frankisk sida. Andra viktigare livsval,

som frankernas heder och moral, kommenterar Usámah med bestämdhet som obegripliga.

De exempel på olikartade förhållningssätt till identitet, integration och segregation som jag gett är hämtade från ett socialt och kulturellt sett homogent skikt i samhället. Normanderna tillhörde den aristokratiska diaspora som rörde sig över Europa i sökandet efter förläningar och ära. För att uppnå sina syften agerade man utifrån den politiska och kulturella verklighet man befann sig i. I 1200-talets början hade normanderna tonat ner sin särart i både England och södra Italien. Skillnaderna var emellertid stora när det gäller bakgrunden till omvandlingen. I England var övergången resultatet av en positiv ömsesidighet i processen. Vid Medelhavet stod man inför en mäktig motståndare som tvingade bort normanderna från tronen. Henrik von Hohenstaufen var kejsaren som omvandlade den politiska kartan i Europa. Även om Henriks son, Fredrik II, var normandisk på mödernet slog det nya tyska arvet igenom.

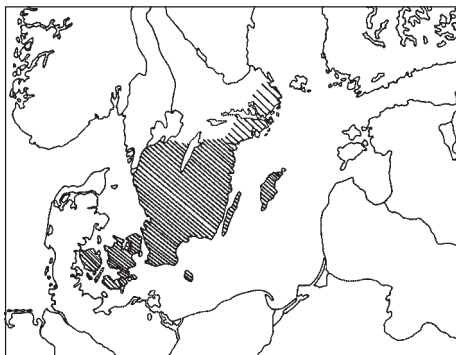
Exemplen ovan tillhör ett välkänt kapitel ur europeisk historia. Hur kan vi arbeta med kulturmötet som process när vi inte har skriftliga källor och tydliga monument? Hur synliggör vi de människor som hade minst genomslag i dåtidens samhälle, men ändå ingick i det ständiga flödet av social kommunikation? Efter att ha vandrat genom hus med guldskimrande mosaiker ska vi nu besöka trälstugan.

Stil och "slavisering"

Inom arkeologin är det sedan länge accepterat att keramiktraditioner avspeglar identiteter. En människas val av form på sina hushållskärl hämtade inspiration ur den närmsta kretsen av individer. Stil kan ses som ett kommunikationssystem som begränsade individens val, men som samtidigt var öppet för förändring. Valet konfirmerade nya generationers sociala internalisering och mottagning av normer. Ofta skedde överföringen mellan föräldrar och barn, men andra vertikala och horisontella relationer kunde förekomma. En grupps stil var emellertid under ständig förhandling med omvärlden.

Främmande stilar avtecknar sig tydligt gentemot den lokala estetiken genom kärlekropparnas proportioner, mynningspartiernas form samt dekorernas utformning och placering. Inomvetenskapligt traderas begrepp som hämtar namn från dessa detaljer och kärktyperna benämns utifrån produktionsplats, kulturtillhörighet eller fysiska egenskaper. "Kugeltopf" signalerar till exempel att formen är sfärisk med rund botten, att den kommer från platser där en nordtysk tradition dominerar. Östersjökeramik betecknar en tradition som är hämtad från slaviskt kulturrum, med satt flatbottnad siluett och dekorerad med varianter på horisontella eller böljande linjer, vågband och instick. Kärktyperna utvecklades utanför den slaviska kultursfären och blev under perioden ca 980 till 1300 den dominerande servisen i Götalandskapen och östra Danmark, figur 1. Mitt bidrag till diskussionen om hur vi kan finna, förklara och förstå konsekvenserna av kulturmöten inom arkeologi gäller denna "slavisering" av den skandinaviska keramiktraditionen (Roslund 2001).

Begreppet "slavisering" kan jämföras med "romanisering" i den kontinentala och engelska arkeologin. "Romanisering" är ett normativt begrepp. En högkultur anses vara så attraktiv och dominerande att ett övertagande av samtliga kulturdrag

Figur 1. Östersjökeramikens utbredning i Skandinavien. Enstaka kärl har hittats i andra delar av Norden, men utgör då en minimal andel av keramikkonsumtionen. Regional variation antyder olikartat produktionsätt. I östra Danmark och på Gotland slutar man producera inhemska vikingatida kärl redan under 1000-talets första hälft. I norra Halland, Småland, Västergötland och Östergötland används den äldre traditionen parallellt med den nya östersjökeramiken. I Mälardalen är östersjökeramiken en typisk centralorts-företeelse. Endast enstaka kärl som är lokala varianter av östersjökeramik konsumeras på landsbygden. Östersjökeramiken upphör som tradition under 1200-talets mitt och andra hälft i hela området.

ningen om kulturöverföring under yngre järnålder och medeltid förenklad när det gäller incitament till förändring. I detta fall är det inte högkulturer eller militär kraft som framhålls. Istället uppfattas handel som bakomliggande orsak på ett nästan metafysiskt sätt (Roslund 2001:78 f.). Vilka individer och grupper som agerade vid transaktionerna är mindre tydligt. Inte minst östersjökeramiken har dragits in i denna förklaringsmodell. Jag menar att det med den skandinaviska receptionen av en slavisk keramikstil inom hushållet följer flera andra nivåer av sociala förändringar som sträcker sig långt utöver handelssfären. Man kan tala om en "slavisering" där de människor som tillverkade keramiken påverkade det skandinaviska kulturmönstret på flera plan. För att fånga upp den dynamiken måste vi vara kontextuella och situationella.

I mitt exempel ska jag förhålla mig till utvecklingen i Skåne, där kulturmönstret ändrade sig under särskilt tydliga betingelser. Från en lokal enkelt handuppbyggd keramik övergick man till att bruka teknologiskt och stilistiskt avancerade kärl av slaviskt ursprung. Denna förändring har uppmärksammats inom arkeologin från 1900-talets början. Förklaringar har byggt på hypoteser om att östersjökeramiken

höjer den mottagande kulturens kvalitet. Inom romersk arkeologi har man vänt sig mot denna förenklade syn på kulturöverföring. Istället understryker man processerna som ledde till förändring hos de grupper som låg bortom imperiets närområde, men som tog till sig vissa romerska kulturmönster. Frågorna cirkular idag mer kring de lokala aktörernas roller i assimileringen av romersk kultur än erövrarnas militära och ekonomiska kapacitet. Perspektivet har förskjutits från "givarna" till interaktionen mellan dessa och "mottagarna". Fokus hamnar på den lokala maktelitens reception av provinsialromerskt livsmönster och den romerska acceptansen av kulturen i provinserna (Millet 1990; Mattingly 1997; Jones 1997:29 ff.). Debattörerna har även dekonstruerat själva begreppet "romanisering" och menar att detta inte motsvarar den upplevda erfarenheten i dåtiden (Barrett 1997). Mer konkret har sambandet mellan importerade och lokala dryckeskärl blivit exponerat i engelsk forskning (se Jones 1997:129 ff.; Pitts 2005).

På samma sätt som begreppet "romanisering" döljer interaktion är forsk-

tillverkats av vandrande hantverkare i Skandinavien, importerats som handelsvaror och att den slaviska keramiken sågs som kvalitativt överlägsen. Samtliga hypoteser har rört sig inom en handelsdiskurs, med tillbakablickande analogier från hanseatisk tid. Min hållning är istället att man måste utgå från den socioekonomiska förutsättningen för keramikproduktion och -konsumtion vid 900-talets slut. Tolkningen hamnar då istället på hushållets nivå. Där rör vi oss nära de människor som umgicks i vardagen och var delaktiga i ett ständigt kulturmöte.

Västslavisk keramik i Skåne

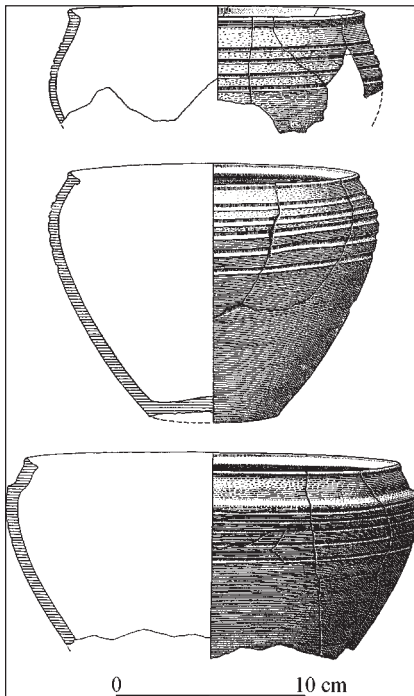
De tidigaste förbindelserna med slaver på södra Östersjökusten går att spåra till sent 700-tal. Mellanslavisk keramik av Feldbergstyp finner vi på skyddade mötesplatser längs den skånska kusten i Trelleborg, Ystad och Åhus. Längre mot nordöst i Skandinavien finns kärl på varubyttesplatsen där Visby senare anlades, Paviken på Gotland och i Birka vid Mälaren. De avsatte dock inga spår i den lokala traditionen.

Strax före millennieskiftet skedde en omstrukturering av politik, ideologi och kontakter i nordvästra Europa. Silverflödet vände från öster till väster, polyteistiska religioner fick konkurrens av den romerska kristna statsreligionen och hövdingar i Norden gjorde större territoriella anspråk. Städer etablerades som maktens replikpunkter i rika agrarlandskap. Samtidigt med dessa övergripande förändringar omvandlades konsumtionen av keramik. För att begränsa antalet förklaringar till varför detta hände är det viktigt att se till kronologi och omfattning, samt att

utföra stilanalys på mikronivå av denna nya tradition. Med utgångspunkt i utseendet på östersjökeramiken i Skåne kan man söka analogier på andra sidan Östersjön.

De äldsta dateringarna av den senslaviska keramik som är ursprunget till den skånska östersjökeramiken placeras i slutet av 900-talet, figur 2. Då hade samhällsutvecklingen bland de stammar som i skriftliga källor kallas wagrier, obodritter och wilzer nått en sådan nivå av arbetsdelning att specialister periodvis tillverkade keramik. Detta var okänt i Skåne vid denna tid.

En viktig fråga är när de nya formerna anlände med keramik till Skåne och hur omfattande genomslaget var. Vi kan fånga upp den dynamiken i Lund. Där är det tydligt att redan i 1000-talets början hade den lokala traditionen övergivits till förmån för

Figur 2. Senslavisk keramik från Rügen (Lampe 1983).

östersjökeramiken. I stadens äldsta kulturlager är den i stort sett allena rådande som kok- och förrådskärl. Detsamma gäller för landsbygden inom det bördigaste området i västra och sydvästra Skåne som snabbast tog upp innovationen.

I Skåne blev en månghundraårig lokal tradition ersatt med en främmande servis inom loppet av ett människoliv. Man ska ha detta i åtanke när det gäller hastigheten i förändringen. I historiska mått mätt skedde denna övergång oerhört snabbt. Servisen i köket ändrade karaktär nästan lika hastigt som efter ett besök på IKEA. Genomslaget för den nya stilen var snabb, omfattande, geografiskt utbredd och formmässigt homogen. Det bör innebära att en större grupp människor som bar traditionen från samma område anlände och bosatte sig både i staden och på landsbygden. Hur gick det till?

Keramik och storpolitik

För att söka möjliga förklaringar måste vi skapa ett sammanhang där tidens politiska, ekonomiska och sociala liv bildar en historisk fond mot vilken östersjökeramiken kan ställas. Vi måste vända oss till både den inrikes- och utrikespolitiska situationen i östra Danmark vid tiden runt år 1000.

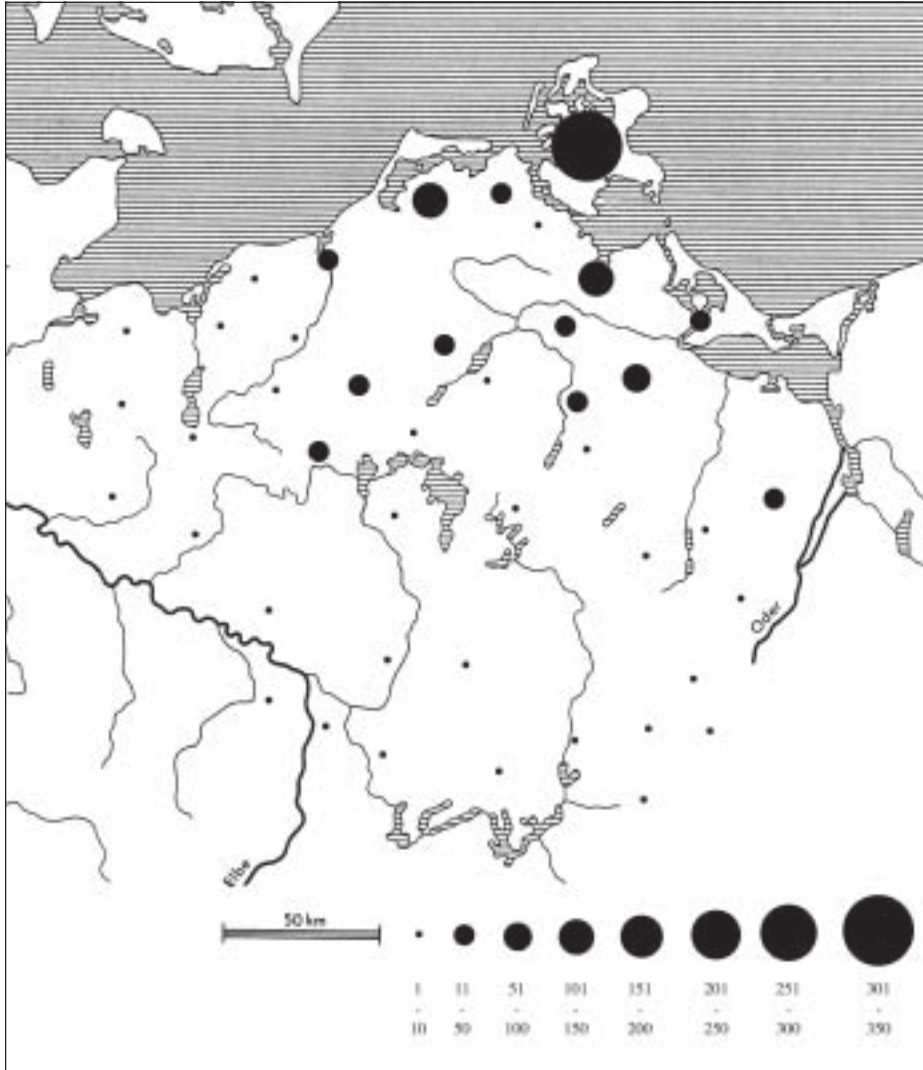
Inrikespolitiskt hade den jylländska Jellingdynastin i slutet av 900-talet expanderat österut mot det bördiga Själland och Skåne. Genom sitt politiska nätverk skapade de en territoriell överhöghet som lade Skåne i ättens hand. Samtidigt nyttjades jordarna i landskapet mer effektivt. Nyodlingar utgick från redan existerande gårdar, vilket gav ökad avkastning och möjlighet till arbetsdelning. Människor kunde sysselsätta sig med annat än den rena matproduktionen på fälten. I denna period tror vi oss se huvudgårdar där ett stort antal människor arbetade (Skansjö *et al.* 1989; Callmer 1992). Omkring år 1000 får vi tänka oss att ett flertal av dem var ofria trälarna knutna till en husbonde. Jordbruksexpansion, behov av flera händer på huvudgårdarna och en arbetsspecialisering var en av förutsättningarna för att keramik tillverkningen skulle förändras.

Utrikespolitiskt hade danska kungar sedan länge understött nakoniderna, en slavisk släkt som regerade över obodriterna i Schleswig-Holstein och västra Mecklenburg. Giftermål, kristen mission och gemensamma fälttåg band dem samman. Längre österut i Mecklenburg och på Rügen fanns stammar som wilzer och raner. De höll kvar vid gamla seder gentemot de kristna obodriterna. Danskar, obodritar, piasterna i Polen och tyska saxare gjorde upprepade försök att dominera dem politiskt. Årliga attacker för att erövra byte och störa gränsområdena var normalt för denna tid. Ett stort uppror bland wilzerna år 983 gav politiskt genomslag över ett större område. Under decennierna från slutet av 900-talet till mitten av nästa århundrade får vi räkna med att de dansk-obodritiska fälttågen intensifierades. Det var under denna tid som de västslaviska keramikerna kom till Skåne.

De keramikere som arbetade i Skåne var uppenbarligen från södra östersjökusten. Men varifrån kom de mer specifikt? De vanligaste keramikformer som vi finner i det tidiga Lund och på landsbygden användes inom ett väl avgränsat område bland slaverna. Från floden Warnow i väster till Odermynningen i öster samlas de kärl som i stil och kvantitet överensstämmer med den skånska formvärlden. Särskilt många finner vi på ön Rügen, figur 3. Kontrasten mellan dansk-obodritisk över-

höghet i Schleswig-Holstein och västra Mecklenburg och traditionsbärarna i den östra delen där wilzer och raner hade makten är tydlig. Stilen bör ha kommit från det fientliga området till Skåne med ofria människor som fördes in under tvång.

Kulturmötet skedde mellan icke jämbördiga parter. De människor som togs till träldomen i Skåne hamnade givetvis primärt inom jordbruket på gårdarna där. Vilken social position de hade kan vi inte med säkerhet veta. Utifrån etno-
arkeologiska exempel och skriftliga källor kan vi anta att de socialt sett stod långt ner i hierarkin. De levde i hushållen med olika uppgifter på fälten och i husen.

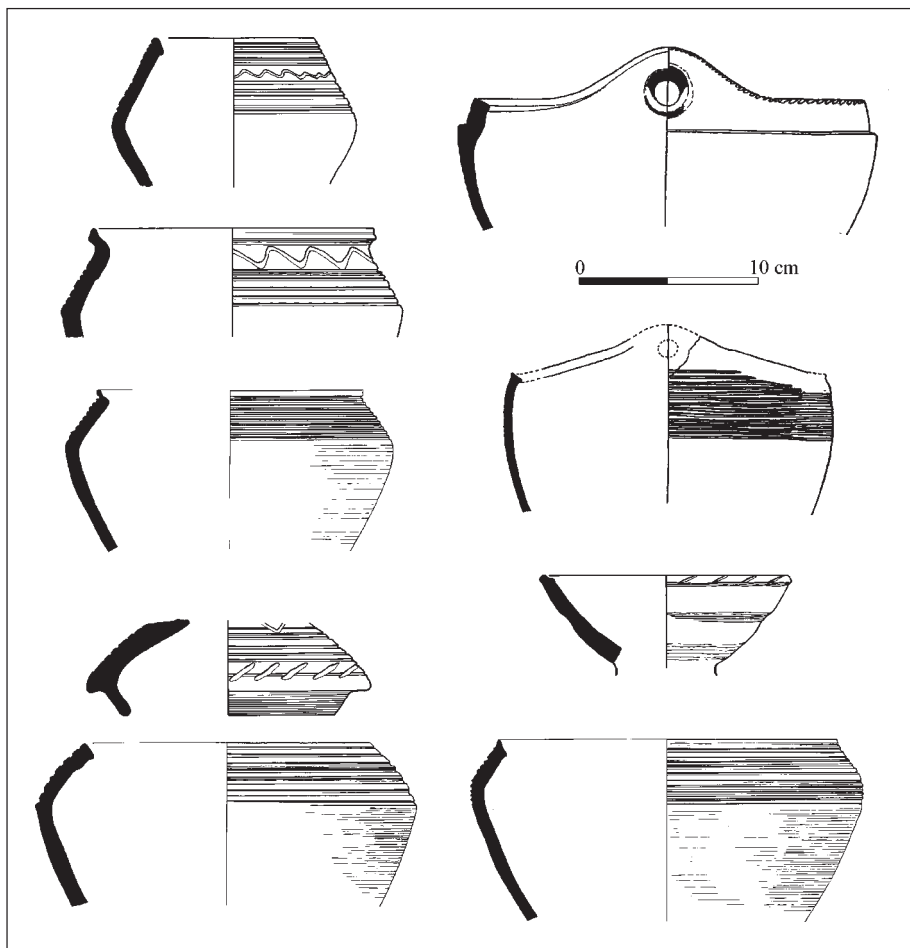
Figur 3. Mecklenburg-Vorpommern med förekomst av skånska kärllformer. Stilen som dominerar i Skåne kommer från ett begränsat område mellan floderna Warnow och Oder, med en kraftig koncentration till ön Rügen (Roslund 2001, Fig. 44).

Som trälrar hade de ingen distinkt identitet och försvinner därför som social grupp i de arkeologiska fynden.

Trälrar som traditionsbärare och nyskapare

Eftersom några bland de slaviska trälarna var specialister på keramik redan i sitt hemland fortsatte de att tillverka hushållets förnödenhet även i Skåne. Man upprepade samma formvärld som tidigare, men befann sig i en helt ny socio-ekonomisk kontext, figur 4.

Keramiktraditionen förändrades efter hand i en riktning som inte samvarierade med den i hemländerna. I Lund fortsatte man att upprepa de inåtböjda mynningarna

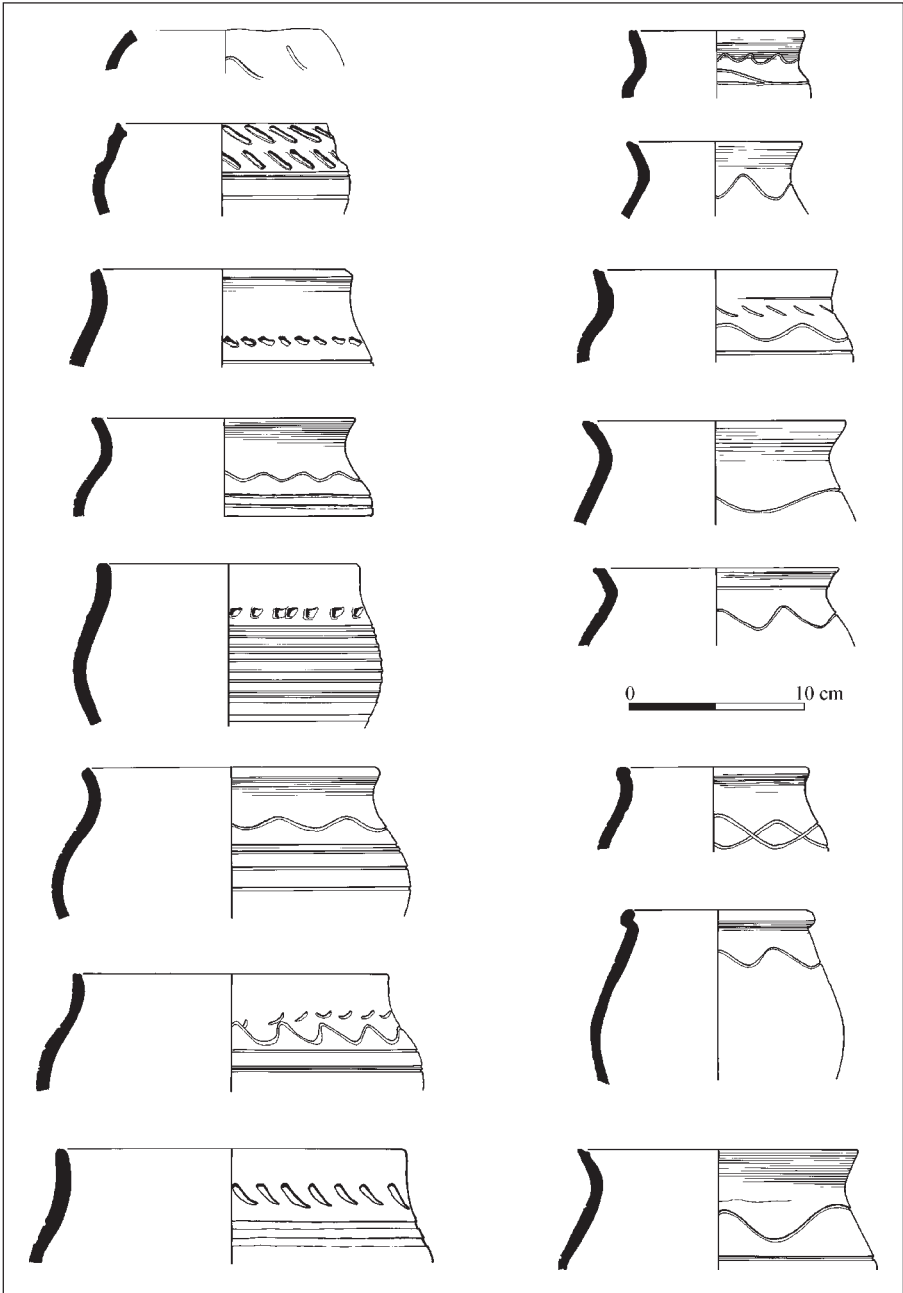
Figur 4. Kärslupsättning från 1000-talets Lund, Kvarteret Apotekaren 4. Inåtböjda mynningar dominerar kraftigt med 84 % av samtliga mynningsformer från ca år 1000 till 1100 (antalet mynningar = 340). Särformer som hängkärl, lock och lampor på fot var en skandinavisk tradition som inte har någon motsvarighet i västslaviskt område. Hängkärlen efter Blomqvist 1952.

som norm, medan man på andra sidan Östersjön skapade nya former. Även om några nya mynningstyper kom till i repertoaren kan man notera ett konservativt bevarande av de gamla formerna redan vid 1000-talets mitt. Detta antyder att man tappat förbindelsen med sitt ursprung. Arkaiskt repeterade man former som hörde till den tid då slaverna kom till Skåne, ett par människoåldrar tidigare. De traditionsbärare som suttit vid kavaletterna på Rügen höll på att försvinna. Sakta omvandlades den senslaviska traditionen till att bli östersjökeramik, en skandinavisk tradition med slaviska rötter. Nya former som lades till i servisen var annorlunda än den rent slaviska och hade funktioner som inte fanns i det gamla landet. Hängkärl som fungerade som kokgrytor över härdarna och oljelampor som var ljuskällor i de mörka stugorna gjordes på begäran av de nya herrarna. Stil och teknik var ändå slavisk.

Förändringen är tydligt mänsklig. Generationsväxlingar brukar innebära mjuka övergångar till nya former eftersom ingen kan följa en stil i detalj. Om så ändå är fallet beror det på att man verkligen vill, och lägger ner stor energi på att bevara en tradition. Konservatism kräver stor ansträngning. I det vardagliga ”görandet” smyger sig små förändringar in på grund av individers vilja, förmåga och oförmåga att upprepa ett fastlagt mönster. Att behålla en exakt form på ett föremål kan ses som ett oroligt tillbakablickande. Därför är också hastigheten i förändringar och omvärldens vilja till omdaning viktiga element för förståelsen av kulturöverföring. I det arkaiska talesättet ”intill tredje led” kanske ligger en medvetenhet om förändringsbenägenhet. Det var ”tredje generationens invandrare” i Skåne som tappade kontakten med den slaviska traditionen, repeterade gammal stil och samtidigt utvecklade egna mynningsformer, figur 5.

Hur skedde distributionen av hushållskeramiken? Tillverkningen hanterades av trälar inom hushållets ram, men man skulle kunna tänka sig att kärnen även såldes inom den växande marknadssfären. Det verkar inte ha varit så. Ett mindre antal bottnar på slaviska kärl brukar ha något som kallas ”bottenmärken” på undersidan. Det är geometriska figurer som solkors, swastikor, kors och andra tecken med raka linjer, figur 6. I de slaviska områdena brukade ca 8 % av samtliga bottnar bära någon form av tecken. Funktionen är starkt omdiskuterad. Några av alternativen till förklaring är att ägaren markerade tillhörighet med sitt bomärke, att det är producentens märke eller att tecknen hade en magisk avvärjande funktion. Om vi tänker oss att en keramikerk sålde av sina produkter borde vi hitta identiska bottenmärken spridda över ett större geografiskt område. En undersökning som utförts på 317 bottenmärken från 1000- och 1100-talets Lund visar istället att de samlar sig kvartersvis och inom en begränsad yta (Ringsmose 2003). Den svaga spridningen antyder att östersjökeramiken tillverkats inom ramen för vad som kallas hushållsproduktion. Den egna gårdens behov tillgodosågs i första hand, medan en liten del kan ha använts i utbyte mot andra varor eller tjänster i närområdet.

Vi får alltså tänka oss att de västslaviska keramikerna och deras efterföljare var bundna till ett hushåll och inte var fria ekonomiska aktörer. Detta innebär att om vi finner ”skånska” former någon annanstans bör det ha varit trälar som hamnat där, genom försäljning eller människorov. En sådan stilgemenskap hittar vi en bit

Figur 5. Kärl från 1100-tal och 1200-tal, kvarteret Apotekaren 4 i Lund. Till vänster återges vidareutvecklingen av den äldre östersjökeramiktraditionen som utvecklats i Lund under 1100-talet. I högra delen så kallad sen östersjökeramik. Denna utvecklas som en teknologisk och stilistisk annorlunda tradition från mitten av 1100-talet. Tyngdpunkten ligger emellertid i århundradets andra hälft. De tre kärlen nederst till höger dateras till tiden omkring 1200 till 1250 (Roslund 2001:145 ff.).

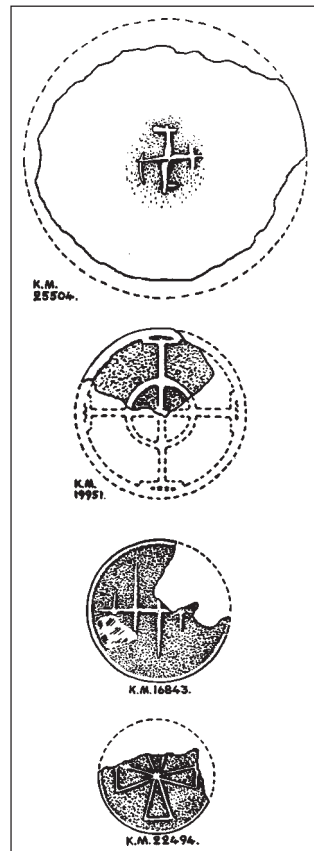
längre norrut i Sverige. Vid 1000-talets slut uppträder en mycket snarlik formvärld i västgötska Skara, figur 7. Proportionerna är annorlunda, med klumpigt utförande och tjocka väggar på kärlen. Men den distinkta inåtböjda mynningen finns där, liksom särformerna lock och oljelampor. Däremot hittar vi inga hängkärl. De trälar som anlant till staden hade inte den funktionen för kärl på sin repertoar.

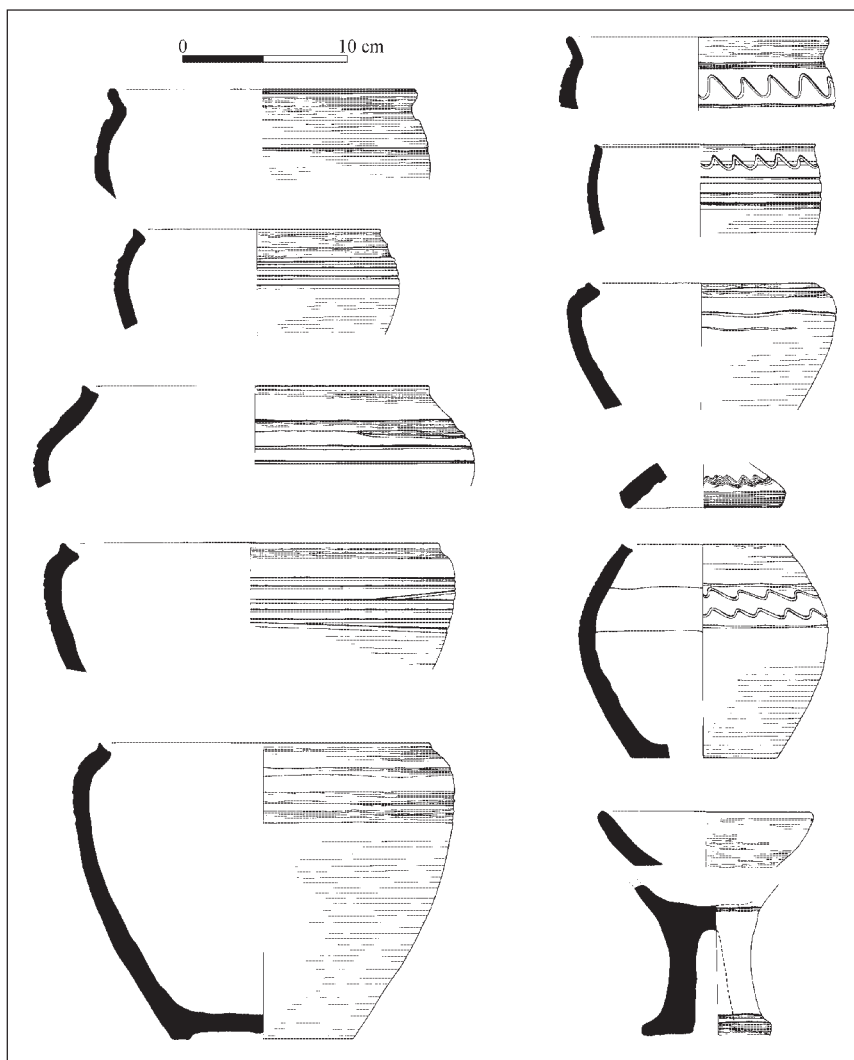
Vad östersjökeramiken avslöjar är en etniskt distinkt tradition som assimilerats i en ny kulturell miljö. Dessutom följer vi ett spår av en för oss svårförståelig sida av medeltidens verklighet. De människor som tillverkade kärlen var sålda som ägodelar inom en politisk och kulturell sfär som avtecknar sig i traditionens utbredning. Eftersom det var trälar som tillverkade dem inom hushållets ram bör kärlen avspegla försäljning och transport av ofria människor. De områden som avtecknar sig som marknadssfärer i det presenterade materialet är ett stråk från söder till norr, till Västergötland via Halland. Från det rika överskottet i Skåne bör tredje generationens slaver/skandinaver ha anlant till Skara. Förbindelserna var goda, inte minst genom de kyrkliga kontakterna. Lundabiskopen visiterade alltid Skara på sin väg norrut mot andra prosterier. Västergötlands mäktiga släkter hade kontakt med sina fränder i Danmark. I det översta skiktet kan vi hitta danske prins Magnus som gifte sig med lagmansdöttrar i Västergötland och gjorde anspråk på mark där. Liksom andra ägodelar följde de ofria trälarerna med i hushållen.

”Slaviseringen” av den skandinaviska keramiktraditionen

Vilka konsekvenser av kulturmötet kan vi se i ”slaviseringen” av den skandinaviska keramiktraditionen? Genom en kontextuell analys har jag uteslutit några av de möjliga orsaker till förändring som tidigare hävdats inom forskningen. De människor som bar med sig den nya stilen kom som ofria från västslaviskt område. Därmed kan min hypotetiska förklaring ses som ett dubbelt synliggörande. Slavernas historia och deras koppling till Skandinavien har

Figur 6. Bottenmärken från Lund (Blomqvist 1952:159).

Figur 7. Servis från tiden 1050 till 1150, kvarteren Iris 1-5 och Rådhuset 30 i Skara. Inåtböjda mynningar dominerar kraftigt med 82 % av samtliga kärl (antalet mynningar = 179). Lock och lampor på fot är särformer som vi känner igen från Skåne (Roslund 2001:184 ff.).

varit, och är, underrepresenterad i historisk arkeologisk forskning. Med tanke på den geografiska närheten och reella deltagandet i formeringen av de skandinaviska rikena är detta beklagligt. Trälarna är en dessutom en otydlig grupp som är svårfångad i både skriftliga och arkeologiska källor. Genom keramiken har jag kunnat belysa en grupp av ofria hantverkare som kan ha anlänt till östra Danmark under tidig riksbildningstid. Barn och barnbarn till dem förde kunskapen vidare.

De västslaviska keramikerna assimilerades i den östdanska miljön eftersom de inte kunde upprätthålla de kulturella koder som funnits i hemlandet. Deras underordnade position och ringa antal gav inget förhandlingsutrymme. Kan man då tala om en ”slavisering” av den östdanska kulturen? Vi kan betrakta skeendet på två nivåer som dels rör stora strukturella förändringar, dels handlingar i den lilla världen. Genom etableringen av specialiserade keramiker i stad och på landsbygden drogs Danmark in i den kontinentala form för arbetsdelning som startade i Donauområdet under 600-talet (Roslund 2001:106 f.). Specialister knöts till maktcentra som hade ekonomi att bära hantverk och handel vid sidan om den agrara produktionen. Vid 900-talets slut nådde processen Östersjöns södra kust. Produktionen avsatte sig i regionala stilar, knutna till närområdet runt borgar och byar med särskild uppgift att producera keramik. Denna utveckling fick Skandinavien invånare ta del av. Med den slaviska keramiken bör andra sidor av kulturen ha kommit in. Även om trälarna hade en underordnad ställning fanns det aldrig några vattentäta skott mellan människor. Östersjökeramiken är ett utmärkt exempel på det. Även språk, annan materiell kultur och värderingar bör ha spridit sig. Åtminstone till andra trälav av varierad etnisk härkomst. Allt detta är försvunnet idag. Enbart genom de fragmenterade hushållskärlen kan vi nå deras nedslag i Skandinavien mångfasetterade historia.

Kulturmötets konsekvenser – lära eller förstå?

Historien upprepar sig inte med exakthet. Kan man då inte lära av den? Detta är kanske inte möjligt på en kollektiv medveten nivå, men vi kan studera, förklara och förstå handlingsförloppen. Hur vi däremot förhåller oss till dem färgas av dagens normer och maktrelationer. I historiens stora hus är vi existentiellt sett övergivna barn som lämnats ensamma hemma med uppgift att hitta våra egna regler för samexistens.

Tyvärn fungerar inte Norbert Elias idé om människans utveckling i en civilisationsprocess där det kollektiva medvetandet motverkar regression och förtryck. I hans evolutionistiska syn på mänsklighetens steg mot en högre kulturell medvetenhet, och implicit därmed också en godhet, smyger sig glömskan in (Elias 1989). Utvecklingsoptimismen snubblar på människans korta minne och begränsade livstid. Tredje generationens slaver i Skåne bevarade konservativt en äldre stil. Rügen hade försvunnit bak Östersjöns dimbankar och med mormödrarnas tynande hågkomst. För att motverka en liknande glömska för hur kulturmöten gått till behövs arkeologi och historia. Inte så mycket som lärdom eller moralism, utan mer som minne. Kunskap om hur och varför kulturmötet i äldre samhällen fungerade eller kollapsade kan därmed användas i arbetet med dagens kulturarv. Kanske kan vi då se nya identiteter växa fram och göra som det sena 1000-talets trälav i Skåne. Istället för att upprepa slavisk stil utvecklade de en formvärld som uttryckte en ny östdansk identitet i relation till andra delar av riket.

I samspelet mellan historiebruk och historieskrivning framhålls att arkeologi en del av samtiden, därför bör man behandla ämnen som utgår från aktuella behov. Man kan vända på detta perspektiv. Eftersom arkeologi är en vetenskap som andra är den lika lite som historia, psykologi och medicin enbart en spegel av samtiden.

Det finns alltså all anledning att understryka att arkeologisk tolkning av samhällen i det förflutna har något att säga dagens medborgare. Om vi ska kunna dra några slutsatser om människors handlingar i dåtiden och använda dem idag måste det också finnas kunskap som hämtats ur historisk forskning. Genom att fokusera på kulturernas materialitet i form av föremål och bebyggelsestrukturer i ett långtidsperspektiv kan vi få inblick i hur människor löst motsättningar vid kulturmöten långt innan ordet ”mångkulturell” sattes på den politiska agendan. För att kunna göra detta behövs bland annat mer forskning på artefakter och stil, eftersom det är i denna form kulturmötet materialiserats och på så sätt blir gripbart.

*

Jag använde i början av denna artikel Usámah ibn Munkhid som exempel på enskilda frankers förändring i det nya landet. Andra passager i hans självbiografi visar på motsatsen. Han skriver (Miquel 1988:64) på 1180-talet i Damaskus:

När döden nu nalkas mig hur ska jag då se på alla dessa franker som följt mig, på avstånd eller nära håll, genom hela mitt långa liv? ... I början frågade jag mig ofta om de med tiden skulle komma att likna oss en smula. Och när man betraktade vissa av dem så fanns det skäl att tro på underverk... Alla de som liksom jag själv för ett ögonblick trodde att så stora, ibland chockerande, olikheter skulle mildras och slätas ut med åren började så småningom inse att frankerna, eftersom de inte ville förändras måste ge sig av eller åtminstone bli kvar på våra villkor.

Usámahs röst är förvillande lik de vi hör idag. Förvåning över ett annat kulturmönster och förakt för en annan syn på ”ära” dyker upp i passagera om frankerna. Men vi kan också i hans ”Erfarenhet” uppleva empati som är kulturöverskridande då han tog del av andras existentiella lidande. Särskilt intressanta är skildringar av individers möten som skapade förutsättning för att se varandra som människor, inte som representanter för en grupp. När Usámah mötte en riddare och hans dotter i mansavdelningen på en *hammam* ville han först kasta ut dem (Miquel 1988:63). Men då han fick veta att modern före sin död hade skött om sin dotters hår och det nu bara var fadern kvar som kunde göra det ve knade hans hjärta. Dubbelheten i mötet erbjöd både en möjlighet till förändring och en möjlighet till att låsa sin identitet. Utgången av valet berodde på vilken maktbas man hade som grupp och individ men också förmågan till empati, då liksom nu.

Mats Roslund är docent i historisk arkeologi och lektor vid Lunds universitet.

Referenser

- Anna Komnena (bysantinsk prinsessa). 1993. *Anna Komnenas värld. Bysans på 1100-talet. Alexiaden i urval med inledning, översättning och kommentarer av Sture Linnér*. Atlantis. Stockholm.
- Barrett, J. 1997. Romanization: a critical comment. I: Mattingly, D. J. (Red.) *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. Journal of Roman archaeology, Supplementary Series 23. University of Michigan. Ann Arbor. Sid. 51-66.
- Bartlett, R. 1994. *The making of Europe. Conquest, colonization and cultural change 950-1350*. Penguin. London.
- Blomqvist, R. 1952. Lerpottor. Jordfynd från Lund. *Kulturen. En årsbok 1951*. Lund. Sid. 149-171.
- Brown, G. S. 2003. *The Norman conquest of southern Italy and Sicily*. McFarland & Jefferson Company. London.
- Callmer, J. 1992. A contribution to the prehistory and early history of the south Scandinavian manor. The Bjäresjö investigations. I: Larsson, L, Callmer, J & Stjernquist, B (Red.) *The archaeology of the cultural landscape. Field work and research in a south Swedish rural region*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4°. No 19. Almqvist & Wiksell International. Stockholm. Sid. 411-457.
- Elias, N. 1989. *Sedernas historia. Civilisationsteori, del I*. Atlantis. Stockholm.
- Jones, S. 1997. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present*. Routledge. London/New York.
- Kreutz, B. M. 1991. *Before the Normans. Southern Italy in the ninth and tenth centuries*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Lampe, W. 1983. Interessante slawische Siedlungsgruben und die Bodenzeichen der Insel Rügen. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg* 30. Berlin. Sid. 147-197.
- Laurence, R. 2001. Roman narratives. The writing of archaeological discourse – a view from Britain. *Archaeological Dialogues*, Vol. 8. nr 2, 2001. Sid. 90-101.
- Mattingly, D. J. 1997. Dialogues of power and experience in the Roman Empire. I: Mattingly, D. J. (Red.) *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. Journal of Roman archaeology, Supplementary Series 23. Ann Arbor. Sid. 7-26.
- Michael Psellos. 1984. *Bysantinska porträtt. Översättning. Inledning och kommentar av Sture Linnér*. Forum. Stockholm.
- Millet, M. 1990. *The Romanization of Britain. An Essay in Archaeological Interpretation*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Miquel, A. 1988. *Usámah. En syrisk prins i strid med korsfararna*. Atlantis. Stockholm.
- Pitts, M. 2005. Pots and pits: drinking and deposition in Late Iron Age south-east Britain. *Oxford Journal of Archaeology*, 24 (2). Sid. 143-161.
- Ringsmose, S. 2003. *The Botten is Nådd. En undersökning av produktionsförhållandena för östersjökeramiken i Lund studerat genom dess bottenmärken*. Magisteruppsats i medeltidsarkeologi, Lunds universitet. Lund.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund, 92. Lund.

- Skansjö, S., Riddersporre, M. & Reisnert, A. 1989. Huvudgårdar i källmaterialet. I: Andersson, H & Anglert, M. (Red.) *By, huvudgård, kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology, 5. Almqvist & Wiksell International. Stockholm. Sid. 71-133.
- Stier, J. 2004. *Kulturmöten. En introduktion till interkulturella studier*. Studentlitteratur. Lund.
- Thomas, H. M. 2003. *The English and the Normans. Ethnic Hostility, Assimilation and Identity 1066-c. 1220*. Oxford University Press. Oxford.